

ĐORĐE HRISTOV¹

Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju

TRI RATA U HEGELOVOJ FILOZOFIJI

Sažetak: U radu pokazujem da Hegelovo shvatanje rata, kao uslova državne suverenosti, poseduje više protivrečnosti. Ove protivrečnosti se tiču posebno modernih ratova, pa oni time nisu u mogućnosti da igraju ulogu potpore političkog jedinstva. Na prvom mestu nudim objašnjenje za Hegelovo razumevanje rata kao nužnosti politike sa fokusom na pojam „hrabrosti“ koji on uzima kao alternativu teoriji društvenog ugovora. U sledećem koraku argumentujem da pojam hrabrosti u Hegelovoj političkoj filozofiji ne može da ispuni sve uslove kojim bi se garantovala suverenost moderne države. Ovo činim kroz tipologiju ratova koje Hegel navodi — kolonijalni, ograničeni i totalni rat — gde pokazujem da nijedan od ovih ratova nije u sposobnosti da očuva političko jedinstvo u modernosti. Konačno, zaključujem da moderni ratovi imaju smisla isključivo u okviru Hegelove svetske istorije, ali ne i njegove političke filozofije.

Ključne reči: rat, hrabrost, društveni ugovor, kolonijalni rat, ograničeni rat, totalni rat, Hegel

HEGELOVO SHVATANJE RATA

Interpretacije Hegelovog shvatanja rata protežu se od optužbi da se Hegel zalagao za totalnu državu, gde rat figurira kao sredstvo gušenja „otvorenog društva“², do pokušaja „pacifikacije“ Hegela i umanjivanja njegovih radikalnijih izjava o ratu.³ Svakako je slučaj to da, za razliku od

---

¹ E-mail adresa autora: george.hristov@instifdt.bg.ac.rs

² Popper, K., *The Open Society and its Enemies, Vol II*, p. 25–76.

³ Avineri, S., *Hegel's Theory of the Modern State*, p. 194–207.

Kanta, Hegel nije verovao u ideju „večnog mira“, to jest zajednice država koje bi bile podređene višem, internacionalnom suverenu. Štaviše, on je takvu ideju smatrao štetnom, naglašavajući primat suverenosti i nezavisnosti nacionalne države.⁴ Naravno, već ovde se postavlja pitanje, zašto bi jedan prosvetljeni autor, koji je pisao u tradiciji humanizma i slobode, uzimao rat kao pozitivnu političku kategoriju. Pitanje postaje još komplikovanije kada se uzme u obzir da za Hegela upravo ovi principi humanizma i slobode počivaju na mogućnosti i faktoru rata.

Stiven Smit je primetio da interpretacije koje teže krajnostima previđaju Hegelovo antičko i republikansko nasleđe koji su oblikovali njegovu političku filozofiju. Tačno je da Hegel uzima ovo antičko nasleđe kao protivtežu modernom principu subjektivne slobode.⁵ Ali ono što Hegel pokušava jeste sinteza antičkog i modernog principa slobode, u čemu i leži ambivalentnost njegovog shvatanja rata. Svakako se ne radi o tome da Hegel teži da nametne antički republikanizam modernom čoveku, naprotiv, ovo je po njemu nemoguće i može da ima samo destruktivne posledice s obzirom na to da antiku i modernost deli nepremostivi istorijski jaz. Ali isto tako Hegel ne želi da napusti ovo nasleđe i u potpunosti se prepusti liberalnoj slici čoveka, jer po njemu moderna koncepcija slobode ostaje jednostrana. Zapravo, Hegel pokušava da izgradi jedinstvo dva principa, gde bi sa jedne strane antičko nasleđe primata političke zajednice oblikovalo modernu subjektivnost, koja onda time ne bi bila prepuštena pukom individualizmu, dok, sa druge strane, opšta volja ne bi bila vođena transcendentim i mitološkim principima kao što je to slučaj bio u antici, već subjektivnim i racionalnim uvidom.⁶

Naravno, kada se ova dva principa — opšta volja i individualna subjektivnost — stope u jednu političku filozofiju, rezultat je i to da oba materijalna stanja koja pretpostavljaju ove principe — rat i mir —moraju

---

⁴ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 450.

⁵ Smith, S., *Hegel's Views on War, the State, and International Relations*, p. 627.

⁶ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 377–78.

igrati konstitutivnu ulogu za državni sistem. Upravo ovu sliku države nalazimo u Hegelovoj *Filozofiji prava*. Sa jedne strane, Hegel veoma jasno pozicionira svoju političku filozofiju unutar tradicije liberalizma, gde građansko društvo — koje je on prvi i konceptualno razlučio od države — figurira kao sfera individualne slobode u kojem privatni interesi i aspiracije individua igraju primarnu ulogu. Sa druge strane, iako odnosi priznanja zasnovani na subjektivnoj slobodi igraju konstitutivnu ulogu za modernu državu, prepušteni sebi, oni vode do sve veće atomizacije društva i njegovog svođenja na odnose posredovane ugovorima. Naravno, moderni ugovorni „odnos volje prema volji“ predstavlja „vlastito i istinsko tlo na kojemu sloboda *opstoji*“, pa je time on nužan kao formalni izraz subjektivne slobode izbora.⁷ Ali problem sa svođenjem političke celine na ove odnose sastoji se u tome da država time postaje nadređena instanca prisile koja mora da garantuje validnost ugovora. Upravo u ovom Hegel vidi manjkavost moderne koncepcije slobode koja, kako Alen Patten navodi, zadržava element „samovolje [*Willkür*]“⁸. Ugovorni odnosi građanskog društva se zasnivaju između atomiziranih individua, gde „*interes pojedinaca kao takvih*“ onda postaje „krajnja svrha u kojoj su oni ujedinjeni, a iz toga isto tako slijedi da je biti član države nešto proizvoljno“.⁹ Ukoliko je članstvo države zasnovano na proizvoljnosti ugovornih odnosa, samim time raste i potreba za prisilom od strane države u svrhu garancije ovih odnosa. Pored toga, ukoliko je interes individue, koji je sadržan u očuvanju života i vlasništva, taj koji određuje svrhu države, onda će političko jedinstvo u krajnjoj instanci biti zasnovano, kako je to Hobs već primetio, na strahu od smrti. Dakle, političko jedinstvo će svoje izvorište imati u nagonu za samoodržanjem, pa će time i članstvo u državi kao i poštovanje ugovora, biti utemeljeni na mogućnosti kazne od strane političkog autoriteta. Upravo strah od smrti, koji Hobs vidi kao osnovu države, postaje sredstvo prisile unutar društvenog stanja, jer kako on argumentuje, monarh koji se javlja sklapanjem ugovora mora da „veže“

---

⁷ Isto, str. 139.

⁸ Patten, A., *Hegel's Idea of Freedom*, p. 20.

⁹ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 371.

ugovorne strane „strahom od kazne“ [tie them by fear of punishment to the performance of their covenants].¹⁰ Ukoliko država figurira kao instanca koja se zasniva na strahu od smrti i služi kao sredstvo prisile, onda, po Hegelu, ona ne može da bude realizacija slobode već samo „ustanova nužde“¹¹.

Problem koji Hegel želi ovde da naglasi jeste da se u teoriji ugovora mešaju dve različite stvari: građansko društvo i država. Građansko društvo svakako jeste zasnovano na ugovornim odnosima, ali se o datim odnosima može govoriti isključivo u ovoj sferi života. Upravo zato Hegel i delegira instance prisile — policiju i pravosuđe — sferi građanskog društva, a ne sferi političke države.¹² Država, kao političko jedinstvo građana, ne poseduje svoj temelj u ugovoru. Međutim, pošto po Hegelu udruženje putem ugovora može da rezultira samo u građanskom društvu, postavlja se pitanje na koji način se zasniva država?

Odgovor na ovo pitanje leži upravo u problemu rata. Lorenc Diki je primetio da je Hegel već u svojim ranim radovima, u tekstu o *Prirodnom zakonu*, pokušavao da pronade alternativnu formu fundiranja političkog jedinstva. Kako Diki piše, već ovde pojam hrabrosti figurira kao zamena za teoriju ugovora, time što ovaj pojam postaje „ključ konverzije“ za čoveka vođenog prirodnim potrebama i nagonima, ili buržoa (*bourgeois*), u čoveka vođenog društvenim i političkim svrhama, ili građanina (*citoyen*). Prema Dikijevom shvatanju, pojam hrabrosti je ovde centralan jer on „ulazi u priču upravo u tački u kojoj su ljudi iz etičko-političko-religioznih razloga bili primorani da napuste sferu prirode [comes into play precisely at the point at which men were obliged for ethico-politico-religious reasons to move beyond the realm of

---

¹⁰ Hobbes, T., *Leviathan*, p. 111.

¹¹ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 391.

¹² Isto, str. 336–37, 355–56.

nature]¹³. Stiven Smit piše da upravo kroz fenomen hrabrosti rat postaje „škola građanske edukacije za modernog buržoa [prev. autora]¹⁴.

Ipak Hegelov pojam hrabrosti, kako je to već Rupert Gordon primetio, nema svoje korene u Homerskom *thymos*, kao ni u antičkom i herojskom modelu hrabrosti.¹⁵ Naprotiv, Hegel shvata hrabrost u „modernom“¹⁶ ključu, kako on piše, ona je „formalna *vrлина*“ koja poseduje „nepersonalni“¹⁷ kvalitet. Hrabrost se definiše kao kolektivno osećanje jer „ne lična odvažnost nego uključivanje u ono općenito jeste ono što je ovdje važno“¹⁸. Hrabrost dakle označava organizacionu sposobnost jedne političke celine u ratnom stanju i u konfrontaciji sa drugom političkom celinom. Kako Hegel navodi, a šta Gordon takođe spominje¹⁹, umesto antičke slike ličnog zanosa, ovde je u pitanju sposobnost individue da se pod pritiskom spoljašnje opasnosti integriše u celinu, koja je zasnovana na principima racionalnosti i slobode.

Uprkos ovome, kada se u diskusiju uključi Hegelova *Filozofija istorije*, postaje očigledno da njegovo shvatanje hrabrosti zapravo i nije isključivo moderno. Hegelova ideja hrabrosti kao procesa integracije u opštost svoje korene poseduje u rimskom republikanizmu, jer je upravo ovim rečima Hegel definisao „rimski *virtus*“, kao „hrabrost, ali ne samo lična hrabrost, već hrabrost koja se uglavnom pokazuje u povezanosti drugova, a ta povezanost smatra se nečim najvišim“.²⁰ Dakle, politička hrabrost označava formu društvene organizacije, gde u konfrontaciji sa

---

¹³ Dickey, L., *Hegel: Religion, Economics, and the Politics of Spirit, 1770-1807*, p. 226.

¹⁴ Smith, S., *Hegel's Views on War, the State, and International Relations*, p. 628.

¹⁵ Gordon, H. R., *Modernity, Freedom, and the State: Hegel's Concept of Patriotism*, p. 329.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 453.

¹⁸ Isto, str. 452.

¹⁹ Gordon, H. R., *Modernity, Freedom, and the State: Hegel's Concept of Patriotism*, p. 329.

²⁰ Hegel, G. W. F., *Filozofija istorije*, str. 326.

zajedničkim neprijateljem svaka „individua čini samo jednog među mnogima“.²¹

Antički, republikanski koreni Hegelove ideje hrabrosti vidljivi su i u definiciji njenog pojma, koja, kako on navodi, jeste „najviša apstrakcija od svih posebnih svrha, posjeda, užitka i života u slobodi“²², i konkretnije kao formu „žrtvovanje svog vlasništva i života“, bez obzira na „mnjenje i na sve ono što je po sebi obuhvaćeno u opsegu života“²³. Dakle, žrtva svega u opsegu života, od ličnog mišljenja, preko vlasništva, pa do samog života, jeste „sadržaj“ koji leži u „istinski apsolutnoj konačnoj svrsi, *suverenitetu države*“, dok je „*zbiljnost* te konačne svrhe“ samo „djelo hrabrosti“.²⁴

Iz ovoga se vidi da za Hegela osnova političkog jedinstva ne može biti ugovor koji se potpisuje pod pritiskom prirodnog straha od smrti. Samo hrabrost kao odgovor na politički strah od gubitka slobode, dakle prevazilaženje prirodnog straha od smrti, može služiti kao fundament političkog jedinstva. Jer kako Hegel piše, sloboda umire upravo „od straha pred umiranjem“.²⁵ Ovime rat zadobija na najvišem političkom značaju za Hegela, jer on služi upravo kao fenomen koji gradi odnose u kojima se jedinstvo generiše. Kao i za Hobsa, Hegelova država pretpostavlja prirodno stanje, ali se koordinate ovog stanja u pogledu načina na koji država opstaje drastično menjaju. Za Hegela prirodno stanje nije više naseljeno atomiziranim individuama kao kod Hobsa, koje onda traže izlaz iz međusobnog rata u miru zasnovanom na ugovoru. U Hegelovoj slici, prirodno stanje je sada popunjeno individualnim državama, koje svoje unutrašnje političko jedinstvo generišu putem permanentne mogućnosti međusobnog rata. Iz ovog razloga je Endrju Buhvalter u pravu kada primećuje da Hegelova međunarodna slika sveta nije samo kopija hobsovskog stanja zasnovanog

---

²¹ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 452.

²² Isto.

²³ Isto, str. 453.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, str. 450.

na Vestfalijskom ugovoru.²⁶ Međusobno priznanje državne autonomije nije samo stvar diplomatske nezavisnosti, već služi i kao osnova unutrašnjeg jedinstva i suvereniteta države kao što je to bio slučaj i u antici. Radi se dakle o principu *autarkeia* nacionalne države, nalik na političku samodovoljnost antičkih gradova-država, koje su međusobnim antagonizmima gajile unutrašnji patriotizam.

KOLONIJALNI RAT

Hegelovo zasnivanje suvereniteta države na političkom uverenju, koje svoj temelj pak poseduje na spoljašnjem internacionalnom sistemu, potrebuje rat kao regularnu instancu mogućnosti prekida perioda mira u kojima građansko društvo operiše. Međutim, u delu rada koji sledi nameravam da argumentujem da, iako Hegel polazi od antičkog i republikanskog modela zasnivanja slobode na fenomenu rata, moderni ratovi kakve on predstavlja u svojoj političkoj filozofiji nisu sposobni da očuvaju suverenost i nezavisnost njegove države. Moj glavni argument je da moderni ratovi ne dopuštaju nacionalnoj državi, kako je Hegel razume, da opstoji na duže staze i time nisu u mogućnosti da pruže osnovu za političko jedinstvo.

Kako bih ovo pokazao, na prvom mestu ću razlikovati tri forme rata koje Hegel navodi u svojim radovima. To su kolonijalni, ograničeni i totalni rat. Na prvom mestu želim da se okrenem fenomenu kolonijalnog rata i zašto ovaj tip sukoba nije podoban za održavanje političke slobode i jedinstva građana. Ovim ću ujedno detaljnije prikazati smisao Hegelovog pojma hrabrosti. Nakon toga ću se fokusirati na druge dve forme rata, koje je Hegel sam uzimao kao modele sukoba koji su podobni za regenerisanje državnog jedinstva.

Prateći svoju „antičku“ sliku međunarodnih odnosa, Hegel deli svet u dve osnovne grupacije. Sa jedne strane se nalaze „evropske nacije“ koje sačinjavaju „jednu porodicu po općem principu njihovog zakonodavstva, njihovim običajima, njihovom obrazovanju“.²⁷ Sa druge

---

²⁶ Buchwalter, A., *Hegel, Global Justice, and Mutual Recognition*, p. 213.

²⁷ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 459.

strane, on nalazi „barbare“, ili narode koji „zaostaju u supstancijalnom momentu države”.²⁸ Ova podela utiče na forme rata koji će se voditi među državama. Dok će se unutar evropske porodice država ratovi voditi u skladu sa zajedničkim principom racionalnosti, dakle unutar okvira zajedničkog zakonodavstva, običaja i obrazovanja, u sukobu sa varvarima ovi principi ne važe. Šta to konkretno podrazumeva jeste to da će i tokom rata unutar evropske zajednice međusobna priznanja država kao nezavisnih suverena i dalje biti na snazi. U odnosima sa varvarima, sa druge strane, ova samostalnost se može smatrati „nečim formalnim”²⁹, dakle nedostojnim sadržinske samostalnosti zasnovane na supstancijalnom principu slobode.

Kolonijalni ratovi time pretpostavljaju svest „o nejednakom pravu”³⁰ država i pravo naprednije države da se upliće u život druge. To podrazumeva da ovi ratovi nisu odnos između dva međusobno priznata i jednaka suverena. Oni svakako poseduju za Hegela značaj, ali on je prisutan isključivo u okvirima svetske istorije, gde sukob ovakvih zemalja provocira „borbe priznanja”³¹, dakle proces kojim se istorijski nazadna država, nalik robu u odnosu spram gospodara iz *Fenomenologije duha*, može razviti dalje.

Iako ovakvi ratovi svakakvo imaju svoj značaj za istorijski razvoj nazadne države, sa stanovišta moderne nacionalne države, sukobi nisu podobni za generisanje građanske hrabrosti i jedinstva, pa samim time ne mogu figurirati kao osnova državnog suvereniteta. Moguće je identifikovati dva razloga za ovu nepodobnost kolonijalnih ratova.

Na prvom mestu se ovde može dovesti u pitanje svrha i smisao ovakvog rata. Kako Hegel navodi, kolonijalizam kao fenomen ima svoje izвориšte u sferi ugovora dok je osnovni pokretač kolonijalnih osvajanja ekspanzionistička tendencija građanskog društva.³² Ne država, koliko

---

²⁸ Isto, str. 464.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, p. 365

prvenstveno građansko društvo, „je nagnano na to da osnuje kolonije“.³³ Dakle, glavni nagon za ovakve ratove nije strah od gubitka slobode, koliko potreba građanskog društva da sebi osigura spoljašnje uslove generisanja kapitala. Problem koji se onda javlja jeste da rat motivisan akumulacijom kapitala po samoj prirodi aktivnosti može imati negativne efekte na samo jedinstvo države. Razlog za to je da ekspanzionistički ratovi dovode moderne države u opasnost da izgubi kvalitet „cjeline koje se prvenstveno u sebi zadovoljavaju“³⁴. Dakle, umesto da generiše jedinstvo, putem rata država zapravo dolazi u opasnost da izgubi kvalitet autarkičnosti, time što će postati zavisna od spoljašnjih kolonija i ekspanzionističke prirode građanskog društva.

Drugi problem koji se javlja jeste u samoj prirodi neprijatelja koji kolonijalni rat pretpostavlja. Pošto je nazadna država kao takva plen ekspanzionističke tendencije građanskog društva, u odnosu sa njom izostaje centralni element koji rat mora da uvede u tkivo moderne države, a to je strah pred zajedničkim neprijateljem. Hegel daje primer, da uprkos mirnodopskoj „spasonosnoj frazi“³⁵ o prolaznosti svih materijalnih i vremenskih stvari, tek u ratu se ovakvi iskazi mogu testirati, kada se pred vratima pojavi neprijatelj „u formi husara sa sjajnim sabljama“³⁶. Drugim rečima, neprijatelj mora biti kompetitivan i njegova snaga mora biti relativna spram snage Hegelove države. Kao primer, može se uzeti Hegelovo traženje uzroka za pad Rimske republike, koji je on na tragu antičke historiografije i Edvarda Gibona video u odsustvu spoljašnjeg neprijatelja nakon uništenja Kartagine u Trećem punskom ratu.³⁷ Iako je Rimska republika i nakon pada Kartagine bila uključena u mnoštvo ratova, ovi sukobi su bili u srvhu širenja već uspostavljene hegemonije, gde je nadmoć Rima bila završena stvar. Drugim rečima, Kartagina nije bila samo neprijatelj, već je bila

---

³³ Isto.

³⁴ Isto, p. 456

³⁵ Isto, p. 449.

³⁶ Isto, p. 451.

³⁷ Hegel, G. W. F., *Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts*, S. 491–92.

poslednji kompetitivni neprijatelj Rima, pa je tako padom ove države i sama republika pala.

Dakle, kolonijalni ratovi ne mogu da ponude osnovu za održanje građanske vrline i generisanje hrabrosti koja bi služila kao forma integracije u opštost. U ovim ratovima nedostatak kompetitivnosti ne pruža uslove za generisanje kolektivnog straha pred gubitkom nezavisnosti koji je neophodan za manifestaciju hrabrosti. Ujedno, kolonijalizam ne samo da vodi daljem širenju građanskog društva, pa time i principa ugovora na kojem je ovo društvo zasnovano, već navodi građane u rat iz materijalnih razloga, čime samo još više podstrekuje upravo ono što rat, kroz žrtvu, treba da sputa.

OGRANIČENI RAT

Ukoliko kolonijalni ratovi nisu u mogućnosti da pruže formu neprijateljstva koja je neophodna za regenerisanje političkog uverenja i jedinstva, onda jedina alternativa jesu ratovi unutar evropske porodice država. Jedino u ovom kontekstu je — u dobu u kojem je Hegel pisao — moguć kompetitivni element kao preduslov političkog uverenja. Kada Hegel govori o ratu kao sredstvu države za očuvanje političkog jedinstva, onda su upravo ovi sukobi oni koje on prvenstveno ima na umu.

Ratovi unutar evropske porodice nude priliku da se spreči proces „propadanja ljudi“, kao i osifikacije „njihove partikularnosti“³⁸, koji prate periode mira. Sam povod za rat nije od značaja, pošto oni mogu biti bilo koje vrste.³⁹ Koje god okolnosti odvedu države u stanje rata, ova spoljašnja, kontingentna uzročnost daje političkoj zajednici priliku da osigura svoj suverenitet, time što će svojim građanima predstaviti zajedničkog neprijatelja. Ovim kompetitivnim ratovima, unutar evropske porodice će se onda „održavati običajnosno zdravlje naroda“, koje vodi „sprečavanju unutrašnjih nemira“ i služi učvršćivanju „unutrašnje moći

---

³⁸ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 450.

³⁹ Isto, str. 451, 457.

države⁴⁰. Za razliku od kolonijanih ratova, gde nejednakost u razvoju može da služi samo kao poluga svetsko-istorijskog razvoja, kompetitivni ratovi služe političkoj svrsi očuvanja postojećeg režima moći.

Uprkos kompetitivnosti dotičnih ratova, ovi sukobi takođe nailaze na problem da ispune svrhu koju im Hegel pripisuje. Ovi problemi su slični onima koji i kolonijalne ratove čine nepodobnim za održavanje građanske vrline. Izvorište problema sa ratovima unutar evropske porodice država leži u samom fenomenu protiv kojeg se rat i priziva, a to je ekspanzija građanskog društva. Naime, Hegelov argument za nužnost rata kao osnove državnog suvereniteta sastoji se u ideji da „narodi koji ne žele podnijeti ili koji se boje suvereniteta prema unutra bivaju od drugih podjarmljeni”, da isto tako „države koje nemaju garancije svoje samostalnosti u svojoj oružanoj moći⁴¹ ne mogu računati na svoje političko jedinstvo. Ali, Hegel istovremeno pokazuje da ovakve opasnosti zapravo ne nose iste posledice kakve su imale u antici. On tako daje primer porobljavanja Mesinijanaca od strane Sparte, tvrdeći da se ovakvi ubilački ratovi više ne dešavaju.⁴² Posledice kao što su potpuno podjarmljivanje države ili porobljavanje celokupne populacije nisu nešto čega moderni ljudi treba da se plaše. Razlog za ovo jeste činjenica da moderne individue i porodice poseduju mnogo razvijenije bivstvovanje za sebe nego što su to predmoderni narodi imali.⁴³ Dok je sudbina antičke individue ili porodice bila usko vezana za sudbinu države u koju su bili integrisani, danas pojedinci i familije poseduju mnogo veći stepen nezavisnosti. To onda može da dovede do situacije, kako Hegel navodi, da čak i ako se određena oblast pokori od strane neprijatelja, postojanje građanskog društva dozvoljava, da individue i porodice „pređu“ u novu državu i istovremeno očuvaju svoja prava na religiju, jezik i kulturu.⁴⁴ Dakle, upravo sfera prava građanskog društva protiv koje Hegel priziva žrtvovanje u stanju rata, nulifikuje

---

⁴⁰ Isto, str. 450.

⁴¹ Isto.

⁴² Hegel, G. W. F., *Lectures on Natural Right and Political Science*, p. 305.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

radikalnost opasnosti, pa time i strah od političke podređenosti. Ukoliko individua poseduje mogućnost integracije u jednu alternativnu opštost time što će postati građanin pobjedničke države, postavlja se pitanje u kojoj meri je onda motivacija za hrabrost i žrtvu relevantna.⁴⁵

Celokupan problem se komplikuje kada se uzme u obzir i priroda samih ratova unutar evropske porodice naroda. Za razliku od kolonijalnih ratova, gde „varvari“ ne mogu da računaju na očuvanje sopstvene nezavisnosti, evropska familija je vođena zajedničkim principom racionalnosti. Ova racionalnost se ogleda u činjenici da sva moderna društva poseduju razvijen princip subjektivne slobode, pa samim time i sistem prava oličan u sferi građanskog društva koja proističu iz svesti o toj slobodi. Zajednički sistem „zakonodavstva“, „običaja“ i „obrazovanja“⁴⁶ služi kao garant sigurnosti da će se čak i u stanju rata određeni principi sukoba poštovati. Na prvom mestu ovo podrazumeva da „*također i u ratu*, stanju bespravljaja, sile i slučajnosti, neka *veza* u kojoj one [države – prim. autora], bitkujući po sebi i za sebe, jedna za drugu važe“.⁴⁷ Ovo vodi do situacije da se rat „ne vodi protiv unutarnjih institucija i mirnog porodičnog i privatnog života, ne protiv privatnih osoba“.⁴⁸ Dakle upravo zajednički princip racionalnost garantuje takođe i ograničenje posledica rata, jer države neće napadati u ratu one principe koje zajednički dele u miru. Za razliku od antike, u modernom dobu prevagu ima princip humanosti. Ne samo da individue i

---

⁴⁵ Ova mogućnost je sadržana i kod samog Hobsa, gde on tvrdi da ukoliko se pokaže da je neprijateljski suveren zapravo snažniji od onog kojem se građanin predao u prelasku iz prirodnog stanja, onda je sasvim legitimno da građanin otkáže lojalnost sopstvenoj državi i pređe u pobjednički kamp. Pozadina ovoga je da, po Hobsu, nije bitno da li prelaz iz prirodnog u društveno stanje ima formu ugovora ili osvajanja. Onog momenta kada pokoreni pokaže svoju submisivnost novom suverenu, ugovor je na snazi. S obzirom da Hegel upravo Hobsovu državu sagledava u ruhu građanskog društva, interesantno je da unutar njegove političke filozofijeova sfera vodi do iste logike. Vidi: Hobbes, T., *Leviathan*, S. 469, i Skinner, Q., *Visions of Politics*, p. 305.

⁴⁶ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, str. 459.

⁴⁷ Isto, str. 458.

⁴⁸ Isto.

porodice uvek poseduju mogućnost zadržavanja prava u prelasku između država nakon zaključenja mira, već im se garantuje i određeni stepen sigurnosti u samom toku rata.

Ukoliko je ovo sučaj, onda se postavlja pitanje smisla ograničenog rata. Pošto po Hegelu rat treba da generiše strah od političke podređenosti građana, nije jasno zašto bi građani u svojstvu individua i porodica posedovali motivaciju za žrtvu kada sukob u krajnjoj liniji ne bi trebalo da dodiruje njihovu primarnu sferu života, naime njihov individualni i porodični život unutar građanskog društva. Čak i Hegel postavlja ovo pitanje kada primećuje da moderni ratovi stoje u suprotnosti spram tendencije internacionalizacije i širenja građanskog društva. Ne samo da bi ratovi bili besmisleni sa stanovišta nužnosti žrtve za državu, već moderna uniformnost država (zajednički princip racionalnosti) mnogo više ide u smeru gajenja trgovačkih veza umesto generisanja neprijateljstva koje bi štetile ovim vezama.⁴⁹

S obzirom na uniformnost modernih evropskih država, njihovom zajedničkom principu racionalnosti i sistemu prava, nivo žrtve koju Hegel zahteva od građana čini se da nema motivacionu potporu budući da, sa stanovišta očuvanja života, vlasništva i mišljenja, svaka moderna država sa razvijenim građanskim društvom može da izvrši ovu funkciju.

TOTALNI RAT

Kao što je moguće videti, ni kolonijalni rat, niti rat unutar evropske zajednice ne mogu da pruže uslove za generisanje nivoa neprijateljstva koje bi zauzvrat podstreklo građane na hrabrost i očuvanje političkog jedinstva. Razlog za ovo leži u spoljašnjoj svrsi ratova, koja u modernom dobu stoji u suprotnosti sa političkim ciljevima koje Hegel pripisuje ratovima. Kolonijalni ratovi se tako vode sa stanovišta ekspanzije građanskog društva, što ih automatski čini nepodobnim da

---

⁴⁹ Hanc Martin-Jaeger je uputio na ovu ambivalentnost kod Hegela, gde komercijalna priroda građanskog društva obesmišljava rat sa stanovišta očuvanja državne suverenosti unutar Hegelove filozofije. Jaeger, H., *Hegel's reluctant realism and the transnationalisation of civil society*, S. 514.

služe kao potpora državnog suvereniteta. Sa druge strane, ograničeni ratovi unutar evropske zajednice se mogu voditi iz bilo kojih razloga, s obzirom na to da „razmirice između država mogu imati kao predmet bilo koju *posebnu* stranu njihova odnosa“. ⁵⁰ Dakle, ratovi ovde mogu imati bilo koji povod, od trgovačkih sporova pa do povreda „priznanja i časti“. ⁵¹ Problem na koji sam već ukazao i na ovom mestu se manifestuje tako da svi kontingentni razlozi zaista mogu dovesti do stanja rata, ali postavlja se pitanje koliko će Hegelov građanin, koji u svojoj svakodnevnicu operiše u sferi porodice i građanskog društva, naći motivaciju da odgovori na ove sporove u formi hrabrosti kao integracije u opštost. Kratko rečeno, problem se sastoji u tome da se rat priziva kao uslov očuvanja suverenosti, celine i jedinstva države, dok sami ratovi zapravo ne donose taj nivo opasnosti i straha od gubitka celokupnog sistema prava. Time izostaje upravo onaj element koji je bio prezentan u antici od koje Hegel polazi.

Uprkos činjenici da uobičajeni ratovi ne mogu da generišu nivo požrtvovanosti koji Hegel zahteva od svojih građana, postoji jedna forma rata u modernosti, gde nivo neprijateljstva može da zadobije one obime koje je imao u antici. U modernosti je ovaj nivo neprijateljstva, koji ne ostavlja nikakve rezerve, evidentan samo u fenomenu totalnog rata.

„Ukoliko, međutim, država kao takva, njena samostalnost, dođe u opasnost, dužnost poziva sve njene građane na njenu obranu. Ako je tako cjelina postala moć, pa je iz svog unutarnjeg života u sebi istrgnuta prema napolje, onda time obrambeni rat prelazi u osvajački rat.“ ⁵²

Totalni rat jeste forma sukoba, gde ne kontingentne razmirice, već upravo očuvanje suvereniteta države kao takve, postaje osnovni povod za vođenje rata. Samo u ovakvom ratu se može očekivati ona forma građanske spremnosti na žrtvu koju je Hegel video u antičkom republikanizmu. Onda kada rat pretili samom životu države, kao što su

---

⁵⁰ Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, 451.

⁵¹ Isto, S. 457.

⁵² Isto, S. 451.

antički ratovi to činili, sukob postaje totalni pa samim time i nivo žrtve koji Hegel zahteva može da zadobije obim gde se život, vlasništvo, lično mišljenje, dakle „sve ono što je po sebi obuhvaćeno u opsegu života“⁵³, može rizikovati. Ovakav rat podrazumeva odnos gde cilj nije povratak stanju mira već „međusobno uništenje“⁵⁴ dva sukobljena državna sistema. S obzirom na to da je ovde cilj rata uništenje i pokoravanje političkog neprijatelja, u njemu ne opstaju nikakve garancije prava koje konstituišu kako građansko društvo, tako i odnose međusobnog priznanja između država koje važe u miru i stanju ograničenog rata. Dakle, jedino u slučaju totalnog rata dostiže se visina „apstrakcije“ kojom Hegel definiše hrabrost, gde odnosi priznanja više ne vezuju pojedinca za bilo koju partikularnu sferu života.

Naravno, nepodobnost totalnog rata za očuvanje političke i građanske vrline veoma je očigledna. Razlog za nju leži u činjenici da bi totalni rat, kao sukob bez rezervi koji cilja na „uništenje“ kompetitora, stavio opstanak samog građanskog društva u opasnost. Zajedničko vezivo racionalnosti, koje ujedinjuje moderne države, bilo bi povređeno regularnim instancama i posledicama totalnih ratova. Ne samo trgovački odnosi kao u ograničenom ratu, već sama moderna subjektivnost bila bi pozvana na žrtvu, bez bilo kakvog garanta za povratak u mirnodopsko stanje koje je prethodilo sukobu. Time ni totalni rat, kao ni prethodne dve forme, ne nudi osnovu za održavanje državnog suvereniteta, jer preči uništenju upravo onih modernih principa koji sačinjavaju njen unutrašnji ustav.

ZAKLJUČNA PRIMEDBA

Činjenica da modernost ne nudi rat koji bi bio podoban za održavanje državnog suvereniteta i političkog jedinstva vodi u zaključak da Hegelova država, kako ju je on koncipirao na tragu antike, ne poseduje uslove za daljnji opstanak. Moderna nacionalna država time postaje jedan arhaični ostatak kome je osnovno sredstvo suvereniteta —

---

⁵³ Isto, S. 453.

⁵⁴ Hegel, G. W. F., *Lectures on Natural Right and Political Science*, S. 305.

rat — izmakao iz arsenala i sredstva samoodržanja. Upravo je antičko nasleđe, od kojeg Hegel polazi, doživelo istu sudbinu, time što je rat, koji je služio kao osnova republikanskog jedinstva, u procesu osvajanja postao temelj hegemonije i imperijalizma. Kao što Hegel navodi, padom Rimske republike, „lična hrabrost je preostala“, ali oni više nisu imali onu „javnu hrabrost koja se hrani ljubavlju za nezavisnošću, osećanjem nacionalnog ponosa, prisustvom opasnosti i navikom naredbe“⁵⁵. Rat je prestao da služi kao temelj republikanske slobode i nezavisnosti, postajući sredstvo hegemonijske dominacije. Time je rat doživelo transformaciju od osnove autarkičnosti antičke države do uzroka njenog pada.

Ali ovo naravno ne znači da rat time u potpunosti gubi svrhu u Hegelovoj filozofiji. Naprotiv, pad antičke republike i *polis*a je u kontekstu Hegelove filozofije istorije signalizirao transformaciju svrhe rata od sredstva političkog kontinuiteta u medijum razvoja svetskog duha. Kako je rat, u jednu ruku, dozvolio političkoj zajednici da opstane u određenom istorijskom periodu, tako je, u drugu, doveo do njene propasti kao uslova razvoja svesti o slobodi.

LITERATURA

- Avineri, Shlomo, *Hegel's Theory of the Modern State*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- Buchwalter, Andrew, „Hegel, Global Justice, and Mutual Recognition“, u: *Hegel and Global Justice*. London and New York: Springer, 2012, p. 211–232.
- Dickey, Laurence, *Hegel: Religion, Economics, and the Politics of Spirit, 1770-1807*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Jaeger, Hans-Martin, *Hegel's reluctant realism and the transnationalisation of civil society*, *Review of International Studies* 28(2002): p. 497–517.

---

⁵⁵ Hegel, G. W. F., *Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts*, S. 492.

-
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Werke Bd. 7, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih, *Filozofija istorije*, Beograd: Fedon, 2006.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Lectures on Natural Right and Political Science: The First Philosophy of Right*, Berkeley: University of California Press, 1995.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost, 1989.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie und sein Verhältnis zu den positiven Rechtswissenschaften*, Werke Bd. 2, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Gordon, H., Rupert, *Modernity, Freedom, and the State: Hegel's Concept of Patriotism*, *The Review of Politics* 62/2 (2000): p. 295–325.
- Patten, Alan, *Hegel's Idea of Freedom*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Popper, Karl, *The Open Society and its Enemies, Vol II, The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath*, London: George Routledge&Sons, 1947.
- Skinner, Quentin, *Visions of Politics, Volume 3: Hobbes and Civil Science*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Smith, B. Steven, *Hegel's Views on War, the State, and International Relations*, *The American Political Science Review*, 77/3 (1983), p. 624–632.

DORĐE HRISTOV

University of Belgrade, Institute for Philosophy and Social Theory

THREE WARS IN HEGEL'S PHILOSOPHY

Abstract: In the article, I show that Hegel's understanding of war as a condition of state sovereignty contains several contradictions that make modern wars unviable for the sustainment of political unity. In the first place, I offer an explanation of Hegel's conception of war as a necessity of politics, with attention to his concept of "courage", which figures for Hegel as an alternative to the social contract theory. In the next step, I argue that this conception of courage cannot fulfil all of the requirements in Hegel's political philosophy that would offer a guarantee of state sovereignty. I do this through a typology of wars contained in Hegel's work — colonial, limited, and total war — demonstrating that none of these wars are capable of securing political unity in modernity. Finally, I conclude that modern wars have a sense only within Hegel's world-history, but not in his political philosophy.

Keywords: war, courage, social contract, colonial war, limited war, total war, Hegel

Primljeno: 21.2.2022.

Prihvaćeno: 16.5.2022.